# MIJLOACE LEXICALE DE EVOCARE A MEDIULUI STRĂIN ÎN OPERA LUI MIHAIL SADOVEANU

DE

CORNELIU MORARIU

Evidentă mai cu seamă în primele scrieri ale lui Mihail Sadoveanu, predilecția pentru graiul moldovenesc se menține, în fond, de-a lungul întregii sale creații. Cum însă, în operele de maturitate, scriitorul tinde să cuprindă viața poporului romîn sub cele mai diverse aspecte ale desfășurării ei în timp și spațiu, adoptarea unor modalități de expresie adecvate fiecărei împrejurări în parte se impune de la sine. Stilul său evoluează atît în sensul unei îmbogățiri cu elemente de limbă populară, specifice diferitelor regiuni, cît și spre o „intelectualizare" [1] a exprimării, realizată prin asimilarea neologismelor. „Este o caracteristică a creației sale mai noi metoda povestirii din propriul unghi de om cult, interpretînd cu noțiunile sale oamenii, întîmplările și locurile, privindu-le dintr-o perspectivă superioară, uneori cu o superioritate ironică" [2]. Neologisme întrebuințase scriitorul și în operele din tinerețe, dar acolo ele apăreau ca simple elemente de comunicare obiectivă. Abia în lucrările de maturitate neologismele, ca și cuvintele populare și arhaismele, de altfel, capătă un rol fundamental artistic, depășind funcția comună de desemnare. Fiecare termen sugerează o ambianță determinată, definește sfera spirituală a unui personaj. Nimic nu se poate înlocui fără ca vigoarea și exactitatea evocării să sufere.

În cuprinsul aceleiași cărți, al aceleiași pagini chiar, structura lingvistică a relatării și a dialogului se modifică în conformitate cu mediul și personajele înfățișate. Se creează, prin vocabular mai ales, subtile alternări și suprapuneri de planuri, după cum lucrurile sînt privite prin prisma unuia sau a altuia dintre personaje.

---

[1] Tudor Vianu, *Arta prozatorilor romîni*, Editura Contemporană, București, 1941, p. 238.

[2] *Ibid.*, p. 236

BDD-A1608 © 1964 Editura Academiei

Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:12 UTC)

Edificatoare pentru tehnica utilizării cuvîntului sînt, cu deosebire, scrierile în care se evocă viața altor popoare sau se fac referiri la persoane formate în spiritul unor civilizații străine. Transpunerea în anumite coordonate geografice și istorice se efectuează prin procedee stilistice complexe. Căci intenția scriitorului este nu numai de a reconstitui specificul cutărui mediu, ci și de a înregistra, în limitele posibilului, ceva din factura și sonoritatea particulară a limbilor pe care personajele le reprezintă. Fără a deține totdeauna prioritatea, mijloacele lexicale de evocare, asupra cărora vom insista aici, contribuie la obținerea celor mai bune efecte artistice.

În romanele consacrate Moldovei din secolele al XVI-lea și al XVII-lea *(Neamul Șoimărești lor, Zodia Cancerului, Nunta domniței Ruxanda, Nicoară Potcoavă)* infiltrațiile de civilizație orientală nu puteau fi trecute cu vederea și ele se reflectă în limba narațiunii. Sadoveanu pare să aibă însă o adevărată pasiune pentru Orient, pentru lumea turcească în special, așa încît își poartă unii eroi raialele din sudul Dunării (Ionuț, în *Frații Jderi*) sau chiar la reședința împărăției otomane (Alecu Ruset și abatele de Marenne, în *Zodia Cancerului*). Două povestiri *(Roxelana* și *Vama de la Eyub)* din volumul *Fantazii răsăritene* relatează întîmplări din Istanbul. În sfîrșit, romanul *Ostrovul lupilor* are ca personaj central pe Mehmet Caimacam, turc dobrogean, reprezentant prin excelență al înțelepciunii orientale.

O adaptare a vocabularului la obiectul narațiunii se produce în toate aceste cazuri.

În primul rînd, pentru noțiuni curente, se acordă preferință termenilor de origine turcească, sugestivi prin rezonanță, intrați de mult în uzul popular romînesc: *acaret, aliș-veriș, caimac, calabalîc, chef* și *chef, cișmè, ciuruc, ghiol, haraba, huzur, marafet, matrapazlîc, medean, mehenghi, mușteriu, ortac, temenè, tertip, zurba* ș. a. Aceștia nu prezintă dificultăți de înțelegere, așa că autorul n-a simțit nevoia să le precizeze sensul în vreun fel.

Majoritatea covîrșitoare o constituie însă cuvintele ce desemnează noțiuni specifice de viață materială turcească. Multe dintre acestea au circulat și în Țările Romîne în perioada dominației otomane. Ele se află consemnate în cronici, au servit și altor scriitori la evocarea epocii amintite și sînt cunoscute de orice romîn cu oarecare cultură. Cuvintele cu totul speciale, de proveniență pur livrească, sînt puține.

Mare parte din termenii la care ne referim denumesc meserii, funcții civile și militare, categorii sociale: *baclavagiu, beglerbei* „guvernator general al unei provincii turcești", *bei, beizadè, bostangiu* „soldat din garda sultanului care avea grijă de grădinile seraiului", *buluc-baș* „comandat de buluc", *cadiu, cafegiu, capuchehaie, ceaus, chihaie, ciorbagiu,* „comandant al unui regiment de ieniceri", *ciubucciu, cîzlar-aga* „titlu purtat de marele eunuc al haremului imperial", *hoge, icioglan* „paj din interiorul seraiului", *ienicer, imam, padișah, rahatgiu, serascher* „comandant al armatei și ministru de război în vechiul imperiu

BDD-A1608 © 1964 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:12 UTC)

turc", *spahiu, şahzadè* „prinţ moştenitor", *ulema* „cleric musulman", *valiu* „guvernator al unei provincii", *vizir* ş.a. Alţii denumesc obiecte de îmbrăcăminte: *burnuz, calpac, cealma, feregea, iaşmac, iminei, şalvari, turban* ş.a., mîncăruri sau obiecte de tabiet: *baclava, chebap, ciubuc, filigean, imamè, narghilè, saraili, zarf* ş.a. sau se referă la diverse noţiuni din alte domenii: *bairam, buluc, cafas, caravan-serai* (şi *carvasara*), *ceam, ceambul, firman, geamie, gerid, ghiaur, hadîmb, halcà hamger, harem,* (sultană) *hasseki* „soţie favorită a sultanului", *manè, meterhanea, minaret* (şi *minareà*), *ortà, raià, ramazan, seleaf, serai, topuz, tui, vadè,* (sultană) *validè* „titlu purtat de mama sultanului", *vilaiet* „provincie turcească" ş.a.

O categorie aparte formează termenii destinaţi să dea impresia unei percepţii nemijlocite a vorbirii turceşti: *adam* „om", *babà* „tată; unchi", *hanîm* „femeie nobilă, doamnă", *nenè* „mamă".

Deoarece unele dintre cuvintele menţionate au o circulaţie restrînsă sau sînt cu totul străine limbii romîne, scriitorul a trebuit să recurgă la anumite procedee de evidenţiere a sensului.

Uneori e folosită explicaţia directă:

„Împăratul hotărî să se întoarcă la Istambul, aducîndu-şi aminte de o făgăduinţă a lui către frumoasa Rebia Gülnuk, sultană *hasseki*, adică favorită" (X, 293) [3].

Alteori termenul turcesc alternează cu echivalentul său romînesc:

„— La ce cugeţi tu, dragul mamei? — Cuget la multe, *nenè*" (XVI, 85).

Modalitatea cea mai frecventă însă constă în plasarea cuvîntului dificil într-un context edificator:

„— Mehmet...! nu mă lăsa la nevoie; numai o dată îţi cer împrumut şi ţi-l plătesc la *vadè*, cu dreptate. — N-am, bre Iusuf. De care *vadè* vorbeşti? — Iţi plătesc în trei luni, Mehmet" (XVI, 42).

Formulele de adresare apar cîte o dată în original. Zebilà *(Ostrovul lupilor)* îi spune soţului *beiim* „domnul meu" sau *efendim* „idem".

Autenticitatea replicilor e accentuată de exclamaţii şi interjecţii ca: *aferim* „bravo", *aman* (şi *amà*) „îndurare, vai", *bre* şi sinonimul său *ia*:

„— *Ia* babà Danila, a urmat la cuvînt Şaban Tatarul...; îţi aduci aminte de iarna cînd au venit lupii asupra cîrlanilor şi au stricat o mulţime de cîrlani?" (XVI, 31).

Mai rar, scriitorul reproduce chiar scurte propoziţii turceşti, al căror înţeles, deşi traducerea nu se dă, e uşor de dedus din context:

„O adiere trecu printre trandafiri şi, prin zvonul cişmelei. Urmaşul profetului trase pe nas mirezmele grădinii şi strănută c-o plăcere mare cît şi explozia. — *Augurler olà!* îl firitisi, închinîndu-se, ava Paul" (X, 307).

Avînd ca primă funcţie precizarea cadrului, numele de locuri şi de instituţii intensifică, prin expresivitatea lor, senzaţia de participare

[3] Toate trimiterile se fac la ediţia de *Opere*, vol. I—XVIII, E.S.P.L.A., 1954—1959. Indicăm cu cifre romane numărul volumului, şi cu cifre arabe numărul paginii.

BDD-A1608 © 1964 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:12 UTC)

directă la acțiune: *Arz-Odasî* „sala de audiențe a sultanului", *Bab-i-Humaiun* „sublima poartă; poarta exterioară a seraiului", *Bab-i-Selam* „poarta închinăciunilor", *Balîclî*, *Boaz* „Bosfor", *Bogdan-serai* „reședința din Istanbul a reprezentantului Moldovei", *Büiuk Cearşî*, *Büiuk Derè*, *Divan Yolù* „sala de audiențe a vizirului", *Edi Culè*, *Eyub*, *Gül-hanè* „hanul trandafirilor", *Marmarà*, *Nuri Osmaniè*, (poarta) *Saadat* „poarta fericirii" ș.a.

Lui Mahomet Cuceritorul i se spune *Mehmet Fatîh* (sau *El Fatîh*). Vorbind despre Moldova, turcii o numesc *Ac Iflac*.

Pronunția e notată adeseori cît se poate de exact. Turcii din *Ostrovul lupilor* rostesc *Küstengè*, în loc de Constanța. Mehmet Caimacam, din aceeași carte, este poreclit *Nasredin*, adică Nastratin. În altă parte se pomenește despre psalmii lui *Daud* (David). Numele lui Ionuț Jder devine, în pronunțarea unui turc, *Ijder*.

Unele cuvinte turcești, fixate într-o formă modificată în limba română, sînt readuse la forma de origine: *cafè*, *cişmè*, *imamè*, *temenè* ș.a., cu indicarea grafică a accentului. În legătură cu aceasta, ni se pare interesantă o observație a lui Sadoveanu din *Ostrovul lupilor*: „Tovarășul și prietinul meu Panaite mi-a atras atenția asupra felului cum trebuie să se pronunțe numele demult-răposatului bandit dobrogean Deli Ali. — Trebuie să lungești silaba penultimă și să pui accent scurt pe ultima așa ca să iasă sunetele puțintel cîntate: Deeli-Aali (XVI, 20). Reproducînd rostirea turcească, el scrie la un moment dat *caavè* „cafea".

Pentru a ilustra afirmațiile de mai sus, citățm cîteva pasaje semnificative.

În romanul *Frații Jderi* se povestește despre o călătorie a lui Ionuț Jder dincolo de Dunăre. Trimis să iscodească pregătirile de război ale otomanilor, Ionuț, împreună cu slujitorul său, tătarul Gheorghe Botezatu, ajunge la Oblucița, care „se cheamă în cealaltă parte a Dunării Isaccea" (XIII, 863). Profitînd de o furtună, cei doi se strecoară pe un *ceam* cu care cîțiva turci, în dulame și *burnuzuri*, se muncesc să treacă peste fluviu o turmă de oi furate. Intrușii sînt descoperiți și *ceaușul* podului plutitor îi duce la *cadiu*, ca să lămurească lucrurile. Judecătorul e un om cu tabieturi:

„— Cum e treaba în pămîntul *ghiaurului*, Iscander *Ceauș?* a întrebat *cadiul*. Stăi, nu răspunde, a adăugat el îndată și a bătut de trei ori în palme.

A scos îndată capul pe ușă un *harap* buzat.

— Adă două *filigene* de *cafè*, a poruncit *cadiul*; cu *caimac* și dulci, a adăugat el, căci nu-i plăcea să se oprească numai la o singură poruncă. Ai auzit, *bre* Ali? *taatlî! caimaaclî!*" (XIII, 868—869).

Ieșiți cu bine de la judecată, Ionuț și Botezatu pleacă la Sofia. Acolo, într-un *medean* din marginea tîrgului, dau de o mare mulțime de oameni adunați să vadă cum se întrec la *halcà* niște navrapi și *spahii*.

BDD-A1608 © 1964 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:12 UTC)

„A păşit înainte un crainic pedestru de lîngă scara stîngă a lui Hrana-Beg şi a strigat poruncile.

Călăreţii să descalece! să facă zid împotriva norodului! ca să rămîie rotundul *medeanului* slobod pentru *halcà!* Nimene să nu mai steie călare decît Hrana-Beg şi *ciorbagiii*, *chihăile* şi *ceauşii* care se află în jurul măriei sale! Iar înainte de *halcà*, măria sa Hrana-Beg vrea să vadă trînta grecească. Pentru asta se află acolo de faţă un *hadîmb* cu numele Uzun, vestit luptător, care poftește să se măsoare în trei rînduri cu trei bărbaţi luptători" (XIII, 877).

Doi navrapi ies la vedere ca să-l înfrunte pe Uzun.

„Abia a apucat a lepăda de pe el straiul dezgolindu-se pînă la cingătoare unul din cei doi navrapi, şi Uzun *hadîmbul* a şi sărit asupra lui, cercînd a-i cuprinde mijlocul:

— Balaican, Balaican! strigau unii dintre navrapi: *ilcovè baranîm!*

Îl îndeamnă să nu se lese, cugeta Jder, furnicat de nerăbdare" (XIII, 879).

Ionuţ iese şi el la trîntă, fiind primit cu proteste: „*Halai-halai!* strigau navrapii, nu-i de la noi" (XIII, 880). El izbuteşte să-l doboare pe Uzun, aşa că Hrana-Beg, încîntat, îl felicită: „— *Halahal pehlivan! Tam behadir* place la mine!" (XIII, 891).

Abatele Paul de Marenne *(Zodia Cancerului)*, trecînd prin Moldova în drum spre Istanbul, se împrieteneşte cu *beizadè* Alecu Ruset, care îl conduce la Iaşi, unde Duca Vodă îi întîmpină cu *meterhaneaua*. După moda orientală, oaspetelui i se servesc *baclavale*, în timp ce oşteni cu pistoalele în *seleaí* păzesc intrările.

De Marenne ajunge la Istanbul.

„Era o zi dumnezeiască de primavară şi grădinile risipeau de pretutindeni mirezme şi colori, într-un soare orbitor şi subt un cer de matasă sinilie. De Marenne înalţă nasul său fin ca să primească adierile delicate ale florilor şi ale mării, ocolind cu grijă stîrvurile şi gunoaiele din uliţele întortochiate. *Medeanuri* goale, *minarete*, subţiri, bolţi înţesate de negustori şi *muşterii*, *hanuri* şi *cişmele*, stoluri de copii gălăgioşi ca şi vrăbiile din copacii încovoiaţi peste ziduri; femeile în *feregele* şi *iaşmacuri* umblînd pîlcuri cu chicote şi cîrcîiri ca de ţărci; gravii *osmanlîi* cu *turban* şi *ciubuc* binecuvîntînd prin tăcere tihna şi *chiefuI*; *harabale* purtate de boi cu podoabe în coarne, ducînd cucoane grecoaice ori armence, cu obrazurile descoperite, spre feredeie ori vizite; toate erau pentru franţuz de un interes necontenit împrospătat" (X, 287).

După cîteva zile abatele străbate oraşul pentru a face o vizită *vizirului*, la *Divan Yolù*. „*Boazul* era ca o oglindă; pe *Marmarà* licăreau fluturi de diamante; deasupra Cornului de Aur cununa Stambulului se desfăşura cu *minaretele*-i subţiri şi cu cupolele vii ale *geamiilor* pînă în fund, la sumbrul *Eyub*" (X, 293).

Solul francez „ajunse la poarta din afară a împărăţiei, care se chema, într-o limbă absurdă, *Bab-i-Humaiun* şi se opri... *Ieniceri* ţineau

BDD-A1608 © 1964 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:12 UTC)

straja, împodobiți cu chiverele lor cilindrice. Căpitenia de *orlà* cunoștea pe franțuz ca pe un de-aproape prietin împărătesc și-l pofti să treacă făcîndu-i o *temenè*" (X, 295).

De Marenne trece apoi prin „*Bab-i-Selam*, adică poarta închinăciunilor" (X, 295). „De aici începeau grădinile umbroase cu balcoane, *chioșcuri* și *cafasuri*, între scînteieri de *cișmele*, sub paza *bostangiilor*" (X, 295).

În timpul întrevederii cu vizirul, un *icioglan* servește de interpret. *Ciubucciul* înfățișează musafirului *ciubucul* cu *imamè* de *chilimbar*. Se aduce apoi *cafeaua* în *filigene* cu *zarf* de aur. Se discută, printre altele, despre Duca Vodă, „*beiul* de la Moldova" (X, 299).

Audiența luînd sfîrșit, solul este condus printr-o a treia poartă, „*Saadat* — a fericirii" (X, 302), în sala de primire a sultanului, *Arz-Odasî*.

*Vama de la Eyub* e povestea unui turc, cu numele Ali, „om de treabă și bun gospodar" (XVII, 93), care, sărac fiind, rîvnește să se bucure și el de „*huzur și chef*" (XVII, 93). „Trec zilele *Ramazanului* — cugetă Ali — și bine mi-ar prii... să fac un *bairam* bun cu muierea mea" (XVII, 94). Să recurgă la *tertipuri* și minciuni nu se îndură. Însă „bine-ar fi să încerce un *aliș-veriș*" (XVII, 94). Face rost de trei sute de ouă și, cîntînd o *manè*, pleacă să le vîndă la Istanbul. Cum intră în oraș, pe la *Silivri Capù*, îl oprește un ins înarmat:

„— Eu sînt *taxîldar*; dacă vrei să treci mai departe, plătește! — Care plată? Eu nu vreau să știu de *taxîldar*. — Nu știi tu, dar știu eu. — Duc niște ouă, *bre adam*; le-am plătit cinstit, sînt ale mele, cine ce are cu mine? — Am eu, *bre*; plătește taxa și treci" (XVII, 94—95).

Ali încearcă să-l înduplece:

„— *Amà!* Dreptcredincios ești tu, ori *ghiaur*? — Ba dreptcredincios. *La Allah, ila Allah!* — Și nu ți-i milă de un frate al tău? — Ba mi-i milă; drept aceea, să nu mai lungim vorba; dă zece ouă și treci" (XVII, 95).

Ali pleacă mai departe și dă peste alți *taxîldari*. Ajunge la un pod și e oprit iar: „— *Metalîc*! strigă vameșul. — *Taxîm!* adaugă altă barbă zbîrlită" (XVII, 97). Dezgustat, negustorul le dă ouăle ce-i mai rămăseseră, gîndind: „Urîtă-i viața. Mai bine cu morții decît cu viii, cum se spune în psalmii lui *sultan Daud*" (XVII, 97).

Trecînd pe lîngă cimitirul Eyub, are o inspirație fericită: se instalează la intrare și se apucă să vămuiască alaiurile de înmormîntare: „— Stați! Nu-i voie de trecere! *Taxîldarîm!*" (XVII, 98). Încasează banii, apoi dă dezlegare: „— Mulțămim, *sabalaerusum*; slobodă trecerea" (XVII, 99).

După cîtva timp dregătorii află afacerea.

„— Și merge bine *marafetul*? a întrebat cel mai mare dintre dregători, zîmbind. — Slavă lui *Allah*, merge! — Lumea plătește? — Plătește. De ce să nu plătească? — *Aferim!* Atuncea rămîne bună și-ți

BDD-A1608 © 1964 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:12 UTC)

trimet chiar azi *firman*. Pui de o parte dreptul stăpînirii. — Îl pun, cum nu? Şi dacă vrea *Allah*, m-oi mai gîndi la alt cinstit *matrapazlîc* spre folosinţa oamenilor de treabă şi a obştei" (XVII, 100).

Evocarea mediului tătărăsc, în cîteva episoade din *Nunta domniţei Ruxanda* şi *Nicoară Potcoavă*, se întemeiază tot pe turcisme, din categoriile discutate, la care se adaugă cîţiva termeni specifici: *han* „conducător", *şaşlîc* „friptură de berbec", *tarpan* „cal sălbatic" ş.a.

Într-o lucrare ca *Divanul persian*, concepută în maniera cărţilor populare romîneşti, atmosfera Orientului fabulos şi arhaic se creează de asemenea cu ajutorul unor elemente lexicale turceşti, nu prea numeroase, de altfel. Nu reconstituirea riguroasă interesează în acest caz, ci arta povestirii, „onctuozitatea savantă"[4] a stilului, ceremonios şi insinuant, perfect adaptat parabolelor orientale istorisite la un taifas îndelungat.

În măsura în care vocabularul de proveniență turcească utilizat de Sadoveanu poate fi considerat ca aparţinînd şi limbii romîne, el prezintă un caracter pronunţat arhaic. E vorba, în majoritatea exemplelor, de cuvinte trecute de mult în fondul pasiv, simţite de cititorul romîn ca vechi.

Cu totul altă impresie produce lectura scrierilor în care Sadoveanu înfăţişează oameni şi locuri din sfera de civilizaţie occidentală. Pornind de la premisa că limbile franceză şi italiană, bunăoară, dispuneau încă acum cîteva sute de ani de unii termeni adoptaţi ulterior, ca neologisme, în vorbirea romînească, scriitorul îi foloseşte curent cînd vrea să dea a înţelege că personajele se exprimă în aceste limbi. Relatarea capătă astfel aerul unei traduceri în limba romînă modernă. Personajele vizate prin acest procedeu sînt, cu precădere, intelectuali, nu rareori clerici catolici, instruiţi în şcoli latineşti, aşa încît schimbarea unghiului de perspectivă se impunea.

Urmărind, de data aceasta, reliefarea unui anumit grad de cultură, scriitorul recurge mai ales la termeni abstracţi, caracteristici pentru modul de exprimare al oamenilor cultivaţi. Desigur, cuvintele privitoare la viaţa materială nu lipsesc, dar ele nu au alt rost decît să precizeze datele acţiunii.

Evocînd Brabantul medieval, în *Măria sa puiul pădurii*, Sadoveanu foloseşte termeni ca: *abate, arbaletă, armură, armurier, baron* şi *baronesă, cancelar, capelan, castel, castelan* şi *castelană, cavaler, coif, comite* şi *comitesă, confesor, duce* şi *ducesă, halebardă, paj, prinţ, scutier, spadă, stilet* ş.a. Elementele de vocabular menţionate se regăsesc şi în acele povestiri din *Soarele în baltă sau aventurile şahului* a căror acţiune se desfăşoară în apusul Europei. Cuvintele specifice unor anumite ţări (*osterie* „cîrciumă", *signor* „domn" pentru Italia, de exemplu) nu sînt multe.

Nota caracteristică a scrierilor inspirate de lumea apuseană e dată însă de neologismele fără semnificaţie limitată locală sau istorică. Vo-

[4] Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 239.

BDD-A1608 © 1964 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:12 UTC)

cabule și expresii ca: *agreabil, amic, bastard, harnașament, temperament, a face aluzie, a avea onoarea, a atrage atenția* (sau *luarea aminte*) și foarte multe altele, cîteva calcuri de tipul *domnul meu* (după fr. *monsieur*) au fost preferate aici corespondentelor populare românești tocmai pentru a marca transpunerea în alt plan de mentalitate și exprimare.

Iată un pasaj din *Măria sa puiul pădurii*:

„În lungul zilelor prmăverii, străjile dormitau rezemate în *halebardele* lor, iar noaptea *își adresau* chemări prelungi și cîntate, ca să nu adoarmă. *Garnizoana* n-avea altă grijă decît să se îngrașe. Punțile pentru intrare și ieșire, ziua, erau coborîte, mai ales că doamna *comitesă* obișnuia să se ducă la bolnavii și sărmanii ei din vale.

Venise în *castel* în tot acest răstimp, în urma negustătorilor, un singur *vizitator*, tînărul *baron* de Thun, care încă nu pornise spre Spania, în *campania cavalerilor regiunii*, din împrejurări pe care încercase *a le explica* doamnei Genoveva. Dar *castelana* îl asculta și-l privea cu nepăsare. Un *nobil* care nu-i cel dintăi la datorie *riscă* să rămîie între oamenii de rînd, ceea ce pentru un *nobil* e o adevărată *catastrofă*. Domnul Giuseppe Golo înțelesese mai bine *motivele* domnului de Thun și le judecase *valabile*. Războiul căzuse tocmai în timpul cînd domnia sa își primea moștenirea — un *castel* în destul de proastă stare a bunicului său. Deci trebuia *să*-l *restaureze* întăi și să-l așeze în rînduială bună de apărare. Pentru *revizuirea arsenalului* domnul de Thun ceruse *cavalerului* doi din meșterii lui *armurieri*. Golo i-i dăduse" (XI, 73).

Într-un capitol din *Soarele în bâltă sau aventurile șahului* se povestește o întîmplare din Italia anului 1061. Episcopul Gerardo, făcînd parte din suita *ilustrissimului domn cardinal* Pietro Damiano, poposește la o *osterie* din vecinătatea Florenței, vestită pentru friptura de găină *à la* Barbarossa (numele patronului). Ospătarul îl anunță pe Gerardo că, printre clienții zilei, se află în local și un *sarasin*, mare jucător de șah:

„— De un sfert de *oră* țineam *să* vă *informez* despre lucrul cel mai *important* și eram să mă cobor fără să-l fi spus. Negustătorii, *proprietarii* și sfinții părinți de la Castel Giovanni s-au adunat tocmai pentru acest prilej *extraordinar*, pe care trebuia să vi-l *comunic* din *prima* clipă. A poposit în *osteria* mea, alaltăieri, un *sarasin*. E un om tînăr și *amabil*. Se pare însă că-i cel mai bun jucător de *șah* de la Cordova și din toată Spania. Joacă un trei *adversari* deodată, fără să vadă *tabla* de *șah*" (XI, 613).

Episcopul face cunoștință cu maurul și joacă o partidă, din care cauză cardinalul îl mustră cu asprime:

„— Cum e cu putință, a zis sfîntul *cardinal*, ca un *cleric* lăudat pentru ascetism și curăție, să se înjosească într-o asemenea adunare proastă și să aibă plăcere a sta în față cu un *infidel*; și nu numai să stea în față cu un *infidel*, dar *să se delecteze* cu un joc *neonest, absurd* și murdar *(inhonestum, absurdum foedumque ludi-*

BDD-A1608 © 1964 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:12 UTC)

*brium)!* Se cuvine oare, a urmat *majestatea sa cardinalică*, se cuvine oare ca aceste mîni, care *oferă* credincioşilor trupul Domnului Hristos, să atingă murdăria unor piese de şah! Se cuvine ca aceste buze, care trebuie să fie mijlocitoare între Dumnezeu şi oameni, *să pronunţe* cuvinte *sacrilege* şi fără noimă?" (XI, 617).

De bună seamă, cardinalul vorbeşte în limba latină. Faptul e sugerat doar prin reproducerea în original a unui crîmpei de propoziţie şi prin înregistrarea cîtorva latinisme expresive.

Citate străine, asociate neologismelor caracteristice, apar şi în alte pagini ale cărţii. Celor considerate accesibile nici nu li se dă traducerea.

Un scamator din New-York (sîntem în secolul al XIX-lea), pe nume Iosua Lincoln, asistă la demonstraţiile şahiste cu automatul inventat de Maëlzel şi îşi dă seama că la mijloc e o şarlatanie.

„Sara, *Mr.* Lincoln veni să găsească pe domnul Maëlzel şi-i oferi un pahar de *whisky and soda*. Apoi îi ţinu următorul discurs:

— Am înţeles, *my dear Mr.* Maëlzel, că ai intenţia să te transporţi cu interesanta domniei tale demonstraţie de şah, mai departe. Te previn că înspre vest viaţa orăşenească e mai puţin bine aşezată decît aici. Poţi ajunge în locuri unde fermierii sosiţi la iarmaroc, văzîndu-ţi maşinăria, ar fi cuprinşi de un atare entuziasm, încît ar trage în ea cu revolverul. Ar fi mai bine să rămîi aici, ori să te întorci în Europa, în orice caz e bine să nu ne găsim amîndoi în acelaşi loc. Nu-mi place concurenţa. În sănătatea domniei tale. *Good bye*" (XI, 662—663).

Cînd, în *Fraţii Jderi* şi *Zodia Cancerului*, soli francezi sau italieni intră în contact cu moldovenii, distincţia între felul de a vedea al străinilor şi cel al localnicilor se face tot prin limbaj.

Elocvente sînt episoadele din *Zodia Cancerului* în care Moldova e privită cu ochii abatelui francez de Marenne. Vocabularul naraţiunii se acordă aici cu sistemul de noţiuni al străinului. În acelaşi sens, discuţiile dintre abate şi Alecu Ruset, purtate în limba franceză şi prezentate sub formă de traducere, distonează vădit cu replicile schimbate între vorbitorii moldoveni.

Citǎm cîteva fragmente din episodul călătoriei lui de Marenne spre Iaşi:

„*Cavalcada* fugea cotit, iepureşte, pe valea cealaltă — fugea într-o vale de umbră, care părea că nu se mai sfîrşeşte. O pădure începea în dreapta şi îmbrăca pămîntul în valuri, spre zări nesfîrşite. Vîntul suna în stejarii din margine. Undeva, în fundul adîncului, în *direcţia* unde se cufundau călăreţii înşiraţi cîte unul, lucea un lac. Era o *fantasmagorie* de vis de nespusă frumuseţă, ca un pămînt feciorelnic descoperit întăi. Nicăieri nu se bănuia *prezenţa* omului... Deodată, pe neaşteptate, într-o rîpă nebănuită, în partea pădurii îi apăru omul. Tresări, căci această *apariţie* nu era în *armonie* cu *sentimentul* şi cu *aprecierile* sale din clipa *precedentă*. Nu era în *armonie* nici cu

BDD-A1608 © 1964 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:12 UTC)

ceea ce în chip obișnuit cunoștea el despre această *nobilă operă* a Celui-prea-puternic. Din risipiturile cîtorva colibe acoperite cu stuh, grămădite în rovină, o ființă în zdrențe răsări amenințătoare, *înarmată* c-un par, rupt din lăstarii de-aproape" (X, 27).

Călătorii se opresc.

„— Unde-s gospodarii? Cine a prădat satul? întrebă căpitanul Turculeț.

— Oi, boierilor și domnilor, se tîngui deodată omul c-o voce nefirească, parcă eu pot ști cine ne-a prădat? Zic să fi fost cazaci ori leși. Alții socot c-ar fi fost oamenii stăpînirii care împlinesc birul. Acu săptămîna ne-au luat vitele. Și sculîndu-se satul s-a bătut cu ei. Așa că ne-au zdrobit, prădîndu-ne" (X, 28—29).

Nepricepînd ce se vorbește, de Marenne cere explicații lui Ruset:

„— Dar ce este? Ce s-a întîmplat? Parcă a încercat să spuie ceva. — Nu-i decît un sat prădat. — De cine? — Nu se poate ști. — Nu înțeleg. Ce face *poliția* domnească? — *Probabil* că ceea ce se vede... răspunse beizade Alecu. — Dreptatea și *ordinea* sînt *primele elemente* ale unui *stat, obiectă abatele* de Marenne, jignit de nepăsarea tovarășului său. — Se poate, domnule *abate*, iată însă daruri cu care Dumnezeu ne *va face surpriză* într-un veac viitor. *Am onoarea a atrage* domniei tale *luarea aminte* că întîrziem și se întunecă. Avem de făcut încă drum lung. Să lăsăm deci pămîntului pe fiul său și să ne grăbim." — *Domnul meu*, încearcă *să obiecteze abatele*, datorăm *asistență* unui om care, mi se pare, crede în Isus, ca și noi. — O, de asta te rog să nu te îngrijești, domnule *abate*, căci are un *protector* mai bun. — Mi se poate *explica* ce *protector* poate avea, în afară de Dumnezeu? — Nu-i destul? Dumnezeu a dat pădurea care se vede. Și-n această pădure fiii pămîntului știu să găsească adăpost și *protecția* de care domnia ta se îngrijește. Să mergem" (X, 29—30).

Rapoartele expediate în Italia de către solii veneției la curtea lui Ștefan cel Mare *(Frații Jderi)* sînt concepute de asemenea în spiritul și stilul culturii apusene a vremii. Sînt semnificative aluziile la mitologia greco-latină. Giuseppe Vanini, în scrisoarea adresată ocrotitorului său, „*gran signor* Andrea Vanini, membru în consiliul de zece al Republicii" (XIII, 975), spune printre altele:

„Iată care-i părerea *curentă* a unora dintre boierii moldoveni. Mi-a împărtășit-o singurul bărbat *cultivat* din țară — afară de Voievod, în fața căruia *sînt obligat* să mă închin după *protocol* și *să accept* că are toate însușirile *prinților*. Acest singur bărbat *cultivat* din țară se numește postelnicul Ștefan Meșter. Nu-ți voi face *portretul* său *fizic*; să știi că nu e un *Adonis*; dar *spiritul* lui îmi place.

— Turcii, *argumentează* domnia sa pentru alții, sînt pedeapsa lui Dumnezeu pentru păcatele noastre. Fiind de la Dumnezeu pedeapsă, nu se cuvine să ne împotrivim, ci cată să ne supunem lor.

E o *logică* neinduplecată pe care, dealtminteri, o cunoaște și Mehmet-Sultan" (XIII, 977).

BDD-A1608 © 1964 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:12 UTC)

În situațiile la care ne-am referit pînă acum, mijloacele lexicale deținеau rolul preponderent în caracterizarea ambianțelor, precizînd faptele geografic și istoric, reflectînd întrucîtva specificul și gradul de evoluție ale limbilor vorbite, cum se dă a înțelege, de personaje. Faptul e explicabil, dacă avem în vedere că limba turcă, pe de o parte, și limbile occidentale de cultură, pe de alta, au exercitat asupra limbii romîne influențe puternice, oferind scriitorului instrumentele de care avea nevoie. Cuvintele provenite din aceste surse au și calitatea de a suna oarecum distinct în text, cele dintîi dînd, în general, impresia de vechime istorică, iar cele din a doua categorie, neologisme, fiind simțite ca elemente de exprimare cultă. Pus însă în fața unor limbi al căror vocabular ori se răsfrînge în mai mică măsură și mai puțin sugestiv în vorbirea romînească, ori n-are nici o legătură cu aceasta, Sadoveanu abordează cuvintele cu multă prudență; nereținînd decît ceea ce i se pare strict necesar. Așa încît, în scrierile ce urmează să le discutăm, accentul cade pe procedee de altă natură, sintactice mai ales.

În *Creanga de aur*, evocare a Bizanțului de la sfîrșitul secolului al VIII-lea, restrîngerea vocabularului specific e firească. Termenii corespunzători noțiunilor de civilizație greacă veche, unii avînd circulație și în limba latină, sînt destul de numeroși. Dar ei se referă, aproape toți, la existența materială, desemnînd fie categorii de oameni: *autocrator, despină, hetairă, iconoclast, kezar* „frate al împăratului, prinț", *magdabit* „ostaș", *papias, patriciu, polemarh* „general de armată", *strateg, varang* „mercenar originar din Scandinavia", *varvar* (și *barbar*), *vasilevs* și *vasilisă* ș.a., fie noțiuni din alte domenii ale vieții concrete: *amfiteatru, catisma* „tribuna imperială din hipodrom", *clepsidră, cnemidă, eterie* „corp al gărzii imperiale compus exclusiv din mercenari străini", *for, ghinecheu, ghineconit, hipodrom, hlamidă, litieră, piramidion, scaramanghion* „haină de stofă brodată", *simandră, temă* „unitate teritorială administrativă în cadrul imperiului bizantin", *teorie* „grup de persoane înaintînd în procesiune", *triclinion, trieră* ș.a.

Elemente de vorbire grecească propriu-zisă apar rar: *arghirofil* „iubitor de arginți, persoană coruptibilă", *Hiperaghia* „Maica Domnului", *kir* (la vocativ *kirie*) „domn", *hirie-eleison* (în carte, cu valoare de exclamație) „doamne, miluiește", *kirio-kir* „titlu de onoare dat clericilor", *Panaghia* „Maica Domnului", *porfiroghenit* „născut în purpură, aristocrat", *romeu* „grec" ș.a.

Precizarea sensului, cînd se simte nevoia, se face cu mijloacele pe care le-am consemnat vorbind despre turcisme.

Numele de locuri și de instituții au și de data aceasta o funcție estetică bine determinată: *Arghiropatria*, (forul) *Augusteon*, (palatul) *Eleflerion, Halkis, Hevdomon, Hristokeras, Istru, Vlaherne* ș.a. Strîmtoarea cărеia în *Zodia Cancerului* i se spune *Boaz* e numită aici *Bosfor*. La fel, mării *Marmara* i se păstrează denumirea grecească, *Propontida*.

Ca și în alte împrejurări, scriitorul preferă forma originală a unor nume care, în pronunția romînească, au suferit modificări: *Dioghenis, Nikeea, Skila* și *Haribda* ș.a.

BDD-A1608 © 1964 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:12 UTC)

Menționăm că eroii principali din *Creanga de aur*, vorbitori de limbă greacă, sînt oameni cultivați. Dar în exprimarea lor elementele de origine grecească din domeniul spiritual se află în număr mic și, o parte din ele, în forme care sugerează cititorului romîn o epocă veche: *epicureu, loghicesc, retoricesc, sofist, stoic, zoomorfie* ș.a. Termenii culți de proveniență occidentală, a căror rezonață ar fi alterat timbrul special, de nuanță arhaică, al cărții, sînt evitați sistematic. Și totuși, bizuindu-se aproape numai pe cuvinte populare, Sadoveanu realizează, prin formulări de o anumită factură, „cu forme prevenitoare ale curteniei, cu aluzii subtile, cu maxime intercalate în vorbire"[5], exprimări de mare rafinament. Procedeele acestea depășesc însă obiectul analizei noastre.

Vocabularul specific, căruia i se adaugă numele proprii caracteristice, constituie un factor esențial al descripției.

E instructivă o comparație între imaginea Istanbulului vizitat de abatele de Marenne și cea a Bizanțului văzut de Kesarion Breb:

„Astfel umbla și privea acele locuri încîntate, mai frumoase ca oricare altele pe pămînt, scaunul împărăției lumii, de la unghiul unde sta palatul *Halkis* la țărmul *Propontidei*, prin *forul Augusteon* unde poruncea încă statuia lui Iustinian călare, peste *hipodrom* unde fierbeau marile petreceri ale domnilor și poporului, peste toate colinele unde se înălțau sfinte biserici și mănăstiri, pînă la *Hevdomon* și *Vlaherne*. Înspre Tracia era zidul cel mare de la Constantin și de pe vremea lui Atila; înspre partea astalaltă, țărmul împodobit cu atîtea ziduri și monumente s-ar fi oglindit în *Hristokeras*, dacă acel liman n-ar fi fost plin de furnicarul bărcilor cu vele, printre care lunecau lin ori stăteau trufaș în ancore *trierele* împărătești" (XII, 31).

Bineînțeles, și societatea e alta.

„În ziua a șaptea a lunii, văzuse o clipă pe binecredincioasa împărăteasă Irina, luptătoarea pentru ortodoxie împotriva arienilor. Ieșise de la Palatul Sfînt împresurată de *patrici* și sfetnici, purtată în *litieră* de slujitori în purpură. În fruntea alaiului, dregători măreți purtau semnele împărătești: sabia, varga și globul de aur. În preajma *Vasilisei*, *teorii* de *varangi* și *maglabiți* țineau strajă cu suliți și securi, cu zale și căști de aur" (XII, 32).

Dorind să-și însoare fiul, împărăteasa se sfătuiește cu episcopul Platon de la Sakkoudion:

„— Sfinte părinte, nu poruncesc, ci te rog. Știu că ai darul de a vedea în vis treaz, pe Aceea căreia toți ne închinăm în toate clipele vieții noastre... Primește darurile noastre pentru *Hiperaghia*: să se milostivească a plini dorința noastră cît mai curînd.

*Vasilisa* șoptea repede și cu patimă, în dosul perdelelor grele, această rugăciune și această poruncă, pe cînd *hipodromul* își zbuciuma mădularile de balaur sub liniștea senină și eternă a lui Dumnezeu. Prostimea, zarafii, *hetairele* și hoții, oștenii încărunțiți și viclenii care stăteau la pîndă și *patricii* grași și neguțătorii neliniștiți și ceilalți slu-

[5] Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 239.

BDD-A1608 © 1964 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:12 UTC)

jitori, de la aprozi pînă la marele *papias* care avea paza cetății și a desfătărilor *hipodromului* și purta chivără înaltă cu pană de bîtlan, toți nu trăiau în acea clipă decît pentru răcnetul pe care-l vărsau cu gura și-l holbau cu ochii; însuși Constantin feciorul împărătesc era amestecat cu toate simțurile în acel haos al pulberilor și al zvonului și părea prăvălit din *catisma* acolo jos. Numai împărăteasa era depărtată și străină, într-o lume a hotărîrilor celor pline de răspundere" (XII, 43—44).

Capitolele din *Mitrea Cocor* și *Nicoară Potcoavă* a căror acțiune se desfășoară în mediul rusesc și ucrainean conțin doar cîteva cuvinte caracteristice: *hahol, haraşo* „bine", *mied* „hidromel", *molodeț* „voinic, viteaz", *sici* „organizația cazacilor din Zaporojie (în secolele XVI—XVIII)", *văină* „război", *Vodianoi* „duhul apelor, în mitologia slavă" ș.a. Cele două bătrîne de la *Ciornaia Stenà* („Zid Negru") care îngrijesc gospodăria fraților Potcoavă îl numesc pe Alexandru *Alioșa* sau, dezmierdîndu-l, îi spus *porumbelule* (calc după rus. și ucr. голубчик, diminutiv al lui голуб „porumbel", însemnînd, în vorbirea familiară, „scumpule, puișor").

Sadoveanu a desris uneori și regiuni ale Orientului îndepărtat. Mare parte din romanul *Uvar* se referă la viața iakuților. Povestirile *Țaori, paserea tainică* și *Punte* din volumul *Poveștile de la Bradu Strîmb* evocă, prima, întîmplări din pădurile Manciuriei, iar o doua, oameni și împrejurări din Japonia feudală.

În toate aceste scrieri specificul local e dat de noțiunile caracteristice, desemnate prin termenii romînești corespunzători. Rareori apar cuvinte străine, însoțite totdeauna de explicații. Numai numele proprii, destul de frecvente, aduc ceva din rezonanța limbilor respective.

În general, se poate constata că evocarea ambianțelor străine nu determină, la Sadoveanu, o depășire a limitelor limbii romîne. E adevărat că el adoptă, din cînd în cînd, anumite cuvinte și expresii aparținînd exclusiv limbilor pe care personajele le reprezintă, dar metoda fundamentală constă în selectarea și dozarea bine gîndită a acelor elemente lexicale romînești care, prin origine și semnificație, implică în mod firesc raportarea la mediul descris. Fără îndoială, această operație presupune, pe lîngă intuiție, o temeinică informație filologică. De altfel, capacitatea scriitorului de a găsi pentru fiecare situație termenul adecvat, arta de a diferența subtil modalitățile de exprimare, în conformitate cu datele narațiunii, își datorează eficiența unui exercițiu îndelungat. O dovadă este și faptul că operele ce ilustrează tema lucrării de față aparțin, fără excepție, epocii de maturitate.



BDD-A1608 © 1964 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:12 UTC)

# MOYENS LEXICAUX D'EVOCATION DU MILIEU ETRANGER DANS L'OEUVRE DE MIHAIL SADOVEANU

RÉSUMÉ

Dans ce travail, on analyse les moyens lexicaux dont se sert Mihail Sadoveanu pour évoquer la vie des autres peuples ou pour caractériser les personnages formés dans l'esprit d'une civilisation étrangère. Il se produit, en pareils cas, une adaptation du vocabulaire à l'objet de la narration. L'intention de l'écrivain est non seulement de créer l'atmosphère spécifique, mais aussi de fixer, autant que possible, des aspects de la facture et de la sonorité particulières des langues que les personnages représentent.

En évoquant le milieu turc, Sadoveanu emploie un nombre considérable de mots d'origine turque, dont certains à circulation courante en roumain, à côté d'autres restés dans le fond passif du vocabulaire ou, ce qui est plus rare, de provenance purement livresque ; mais tous sont suggestifs par leur résonance et leur signification, capables de donner un certain timbre à la narration.

Le vocabulaire des oeuvres consacrées aux pays de civilisation occidentale (la France et l'Italie en premier lieu), dont les langues ont fourni au lexique roumain de nombreux mots, est fondé sur les néologismes issus de ces sources. Les termes relatifs aux notions du domaine spirituel y prédominent.

Ces moyens lexicaux de l'évocation accusent une fréquence réduite lorsque l'écrivain se rapporte aux langues avec lesquelles le parler roumain a peu d'affinités.

BDD-A1608 © 1964 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:12 UTC)